

Derleyen
İLAY ROMAIN ÖRS
İstanbullu Rumlar ve 1964 Sürgünleri

İletişim Yayınları 2764 • Tarih Dizisi 139

ISBN-13: 978-975-05-2674-9

© 2019 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2019, İstanbul

EDITÖR Merve Öztürk

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI “20 Dolar, 20 Kilo” Sergisi, Babil Derneği

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 22749

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Derleyen
İLAY ROMAIN ÖRS

İstanbullu Rumlar ve 1964 Sürgünleri

Türk Toplumunun
Homojenleşmesinde
Bir Dönüm Noktası

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ: BİR SÖZCÜKTE NE VARDIR? İSTANBULLU RUMLAR VE 1964 SÜRGÜNLERİ İLAY ROMAİN ÖRS	9
---	---

BİRİNCİ BÖLÜM

Neden Oldu?

1964 SÜRGÜNLERİ: KIBRIS MESELESİ Mİ, “PRENSİP” MESELESİ Mİ? BASKIN ORAN.....	21
1964 RUM SÜRGÜNÜ VE KIBRIS SORUNU: BİR ÖTEKİLEŞTİRME SİYASETİ OLARAK DIŞ POLİTİKA ALPER KALİBER.....	31
AZINLIK HUKUKU BAĞLAMINDA SÜRGÜNLER RİTA ENDER.....	71
YUNAN UYRUKLULARIN İŞ YAŞAMINDAN DIŞLANMASI: SINIRDIŞI EDİLMELER VE İŞ HAKLARI YORGOS KATSANOS.....	83

**GEÇ OSMANLI VE TÜRK EKONOMİ POLİTİKASI
VE 1964-1965'TE İSTANBUL RUMLARININ
SINIRDIŞI EDİLMELERİNE ETKİSİ**

EMİLİA THEMOPOLOU 105

**1964 SINIRDIŞILARINDAN ÖNCE:
İLK RUM SÜRGÜNLER**

ANNA THEODORİDES 127

İKİNCİ BÖLÜM

Neler Oldu?

**İSTANBUL'UN RUM AZINLIĞININ
SON GÖÇÜ (1964-1974): İSTANBUL'DAKİ
YUNAN UYRUKLULARIN SINIRDIŞI EDİLMELERİ**

ALEXIS ALEXANDRİS 141

**İMROZ'DAN GÖKÇEADA'YA GİDERKEN:
1964'TE NE OLDU?**

YORGOS KATSANOS - ELÇİN MACAR 167

BİR MUHRECİN HİKÂYESİ VE MİTOSLAR

HERKÜL MİLLAS 181

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Nasıl Aktarıldı?

**YUNANCA VE TÜRKÇE LİTERATÜRDE
1964 SÜRGÜNÜ: BİR DEĞERLENDİRME**

STAVROS ANESTİDİS 198

**1964'TE YUNAN-TÜRK İLİŞKİLERİNİN
OLUŞUMUNDA YUNAN BASINININ ROLÜ**

CHRİSTİNA VAMVOURI - VASSİLİS MESSİS 208

TÜRKİYE SOLUNUN “AZINLIK MESELESİ”: YÖN DERGİSİ, KIBRIS SORUNU VE 1964-1965 RUM TEHCİRİ	
EMRE CAN DAĞLIOĞLU.....	219

ULUS VE TERCÜMAN GAZETELERİNDE KIBRIS KRİZİ VE RUMLAR	
KORAY YAŞAR.....	268

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Ya Sonra?

SÜRGÜNDEKİ RUMLARIN YUNANİSTAN'A ENTEGRASYON SÜRECİ	
EMRE METİN BİLGİNER.....	301

1964 KUŞAĞI: ATİNA'DA RUM KALMAK	
HAKAN YÜCEL - SÜHEYLAYILDIZ.....	315

İSTANBULLU RUMLARIN SELANİK'E YERLEŞMELERİ	
MARİA KAZANTZİDOU - ELENİ İOANNİDOU.....	335

GEÇMİŞİN İNSAN HAKLARI İHLALLERİ TELAFİSİZ KALIRSA HİÇBİR ADIM ATILMAMIŞTIR	
NİKOLAOS UZUNOĞLU.....	347

BİR ZAMANLAR RUMLAR DA VARDI	
CENGİZ AKTAR.....	371

“BİZ”E NE RUMLARDAN?	
SAMİM ARGÖNÜL.....	377

YAZARLAR.....	385
----------------------	------------

GİRİŞ:
BİR SÖZCÜKTE NE VARDIR?
İSTANBULLU RUMLAR VE 1964 SÜRGÜNLERİ

İLAY ROMAİN ÖRS

Önce söz vardı. Yaşam sözlerle anlamlandı; tarih sözcüklerle yazıldı. Sözün gücünün farkına varıldığı günümüzde, artık hangi sözcüklerin seçildiği, kimlerin sözünün söylendiği kadar önem taşıyor.

Bugün elli yıllık suskunluğu bozmak için sözü İstanbullu Rumlara veriyoruz. Yarım asır önce binlerce yıldır atalarının olduğunu bildikleri kentlerinden kovulup sessiz sedasız giden Rumları ilk defa dinliyoruz. Travmalarının etkisinde kalıp, vardıkları yerlerde yüksek sesle zikretmeye çekindikleri anılarını, bastırdıkları korkularını, yaşadıkları hayal kırıklığını ifade etmeye başladıklarını görüyoruz.

İstanbullu Rumlardan kendilerini oldukça ender anlattılar; sözlerini kısık sesle söylediler. Maria Iordanidou tarafından 1963'te yazılan ve İstanbullu Loksandra adlı karakterin yaşam öyküsünü konu alan roman, Yunan edebiyatının başlıca eserleri arasına giren istisnai bir anlatı oldu. Yunanistan'da 2004 yılında gösterime giren "Politiki Kouzina" filminde Tassos Boulmetis'in otobiyografik temelini üzerine İstanbullu Rumlardan topluluğunu oluşturan kültürel yapı taşlarıyla inşa ettiği çarpıcı görsel ise günümüz neslinin, sürgün öyküleriyle ilk karşılaşmasına vesile oldu. Sayılarında son yıllarda bir artış izlen-

mesine rağmen, Rumları konu alan araştırmalarda kendilerine söz verilenlerin oranı yine kısıtlı kaldı. Topraklarından koparılan İstanbulluların kısık sesli haykırışları bir türlü duyulamadı.

Söz, yaşamı deneyimleyenlere verilebildiğinde, bambaşka bir tarih yazılabilir. Tarih yazmaya kendini muktedir sayanlar, iktidarlarını, seçtikleri –ya da seçmekten imtina ettikleri– sözcüklerle tanımlayarak belirlerler. Bazı sözlerden o kadar çekinilir ki, kerametinin ne olduğu merak edilebilir; “bir sözcükte ne vardır” denebilir. Tarih boyunca değişmeler de Türkiye’deki iktidarlar hep S ile başlayan bir sözcükten çekinirler örneğin, Yunanistan’dakiler ise M ile başlayan bir başkasından. Basit sözcükler sözlük anlamından çıkarılır, cümle içinde kullanılamaz olur. Siyasi bir muammanın bir parçası, hatta yaratıcısı olurlar. Sözcüklerin kerametine kapılanlar, bunların tanımladığı yaşanmışlıkları, travmaları, acıları, sıkıntıları, sorunları, kısacası insanları göremez olurlar. Bazı sözcükler insanları sustururlar; sözlerini dinlenmez hale getirirler.

Bugün İstanbullu Rumların kendi yakın tarihlerini kendi sözcükleriyle yazabilmek için sözlerini söyleyebildikleri bir yerde duruyoruz. Dahası, onların söyleyeceklerini duymak isteyenlerin sözlerini dinleme şansını buldukları bir mekânda bulunuyoruz. Şimdiye dek çok az sayıda araştırmacı İstanbul’dan kovulan Rumların arkasından gitti ve anlatılarını kaydetti. Daha da az sayıda çalışma yayımlandı, paylaşıldı, okundu. Bugün 1964 Sürgünleri’yle ilgilenmiş bu az sayıda araştırmacıdan birkaç tanesi olan bizlerin bir araya gelerek Rumlardan öğrendiklerimizi, onlardan duyduğumuz sözleri paylaşma fırsatını bulduğumuz gündür. Bugünün elli beş yıl sonra gelmiş olması üzücüdür; ne var ki hâlâ gerçek tanıklıkları dinleyebiliyor olabilmek çok önemli bir değerdir.

Rumlar 1964 yılında başlayan süreç için *apellasis* sözcüğünü kullanırlar. Sözcük anlamıyla kovulma, evinden ayrılmaya zorlanma, sürülme, sürgün edilme demektir. 1964 Rumların yaşadığı tek yerinden edilme tarihi değildir; ancak *apellasis* tek başına kullanıldığında tartışmasız şekilde bu sürece işaret eder. Buna benzer başka sözcükler de bulunur ve bilinmelidir: 1922

yılında Türkiye yakın tarihinde anlatıldığı şekliyle Kurtuluş ordusunun kazandığı Büyük Zafer ardından Yunan ordusu kontrolünde bulunan Ege sahillerini ele geçişi sırasında yaşanan yangın, yağma ve kayıplar, Yunanistan tarih yazımcılığında *Katastrofi*, yani Büyük Felaket sözcüğü ile tanımlanır. Çok felaketler yaşamış olan Anadolu halklarından Küçük Asya Rumları, 1922 Eylülü'nde gördükleri hezimete *Katastrofi* diyerek bu büyük travmayı toplumsal belleklerine kazımışlardır. Bir başka Eylül'de geçen bir başka travma ise *Septemvriana* adıyla anılır ve bu sözcük kullanıldığında hemen 6-7 Eylül 1955 gecesi İstanbul'da yaşanan büyük yıkımdan bahsedildiği anlaşılır. Bunlar henüz adı konamayacak kadar dillendirilmemiş olan birçok başka yaşantıdan sadece birkaçıdır. Diğer anılar sözcüklerini aramakta, sözlerinin edileceği fırsatları kollamaktadır.

Ancak Rumlar için bir sözcük vardır ki, işte o en özel olanıdır. Varlıklarının sebebi, kimliklerinin belirleyicisi, kökenlerinin parçası olan şehirleri İstanbul, yani *Poli*, Rumlar için çok ayrıcalıklı bir anlam taşır. *Poli* sadece İstanbul anlamındaki *Konstantinupoli*'nin kısaltması değildir. Başka şehirler, örneğin *Alexandrupoli*, bu şekilde kısaltılmazlar. *Poli* genel anlamıyla şehir demektir; fakat belirleyici artikel ile ve ilk harfi büyük olarak yazıldığında, *i Poli* diye söylendiğinde her zaman ve sadece İstanbul anlaşılır. Çünkü İstanbul, Rum kozmolojisinde bin yıllardır olduğu gibi hâlâ en önemli, en merkezî şehirdir. Şehirleriyle gurur duyan İstanbullular kendilerine *Polites* derler. Bugün de Yunanistan'da *Polites* diye tanınırlar. *Polites* hem İstanbullu demektir, hem de şehirli, ekâbir, uygar, sofistike gibi anlamlar çağrıştırmaları ile ayrıcalıklı bir kimliğin de işaretidir.

Rumların yaşadığı birçok felaket vardır, ama 1922'deki *Katastrofi* en büyüğü sayılır. Başka Eylüller vardır, ancak 1955'teki *Septemvriana* sırasında bambaşka bir yıkım yaşanmıştır. Zorunlu göçler ve sürgünlerle eriyen İstanbullu Rumlar için 1964'teki *apellasis* aralarında en travmatik olanıdır. Ve bir şehir vardır ki, o şehre bağlılık onun kültürel zenginliğine bağlılık demektir. *Polites* için o şehirlilik kimliği, şehrin o kozmo-

polit kişiliği, bazen o şehirde yaşanan acıları dindirebilecek bir panzehir olur. Gün gelir, o travmalarla yüzleşmek için tekrar o şehirde buluşulur.

Bir insan topluluğunun tarihini kendi sözcükleriyle yazmak, o tarihin mihenk taşları arasındaki insani yaşanmışlıkları anlamak için önemlidir. Bunun gerçekleşmesi için de sözü o tarihi yaşayanlara bırakmak gereklidir. Bugün bu kitapla amacımız, 1964 tarihini İstanbullu Rumların sözcükleriyle aydınlatma çabalarını gün ışığına çıkarabilmektir. Bir sözcükte fırtınalar koparanların bazen susup, söyleyecek sözü olanları dinlemesi beklentisini taşır.

* * *

Elinizdeki kitap, özel olarak İstanbullu Rumların ve genel olarak İstanbul halkının 20. yüzyılda başına gelen en büyük kötülüklerden biri olan 1964 Sürgünleri hakkındadır. Çok büyük bir kitleyi çok derinden etkilemiş böyle önemli bir olayın derinlemesine incelenmesi için ne yazık ki elli yıldan fazla bir süre geçmesi gerekmiş olsa da, bu derleme ile belki ilk defa toplumsal hafızanın tazelenmesi ve kamuoyunun bilgilendirilmesi konusunda önemli bir boşluk doldurulmaya çalışılmıştır.

1964 Sürgünleri denilen süreç kısaca şu şekilde özetlenebilir. Birinci Dünya Savaşı ertesindeki dönemde yaşanan, imparatorlukların çözülme sürecinde ortaya çıkan Türkiye Cumhuriyeti, zamanın ruhuna uygun olarak bir ulus-devlet anlayışıyla doğmuştur. Türkiye’de yaşayan halkların uluslaştırılması sürecinin ilk büyük adımı, Lozan Antlaşması çerçevesinde kararlaştırılan nüfus mübadelesi olmuştur. Buna göre Türkiye’de yaşayan Hıristiyan Ortodoks dinine mensup olan Rumlar Yunanistan’a gönderilmiş, ancak İstanbul sınırları içinde yerleşik sayılanlar (*établis*) ile Gökçeada ve Bozcaada sakinleri zorunlu göç kapsamına alınmamışlardır. Aynı zamanda Batı Trakya bölgesi dışında o dönemki Yunanistan sınırları içinde yaşayan Müslümanlar da Türkiye’ye gönderilmiştir ve böylece Türk-Yunan ilişkilerine damgasına vuracak olan mütakabiliyet ilkesi devreye girmiştir. Cumhuriyet yıllarında azınlık statüsüne geçmiş

olmalarıyla birlikte maruz kaldıkları çeşitli baskı ve ayrımcılık eylemlerine rağmen, İstanbullu Rumlar kentin ve ülkenin ekonomik ve kültürel yaşamına katkı yapan önemli bir toplumsal öge olmayı sürdürmüşlerdir. 1960'lara gelindiğinde, yakın geçmişte yaşanan Varlık Vergisi ve 6-7 Eylül gibi elim olaylara rağmen on binlerce Rum, aralarında farklılıklar olsa da İstanbul'da ortak bir topluluk olarak yaşamaya devam etmektedir. Bu farklılıklardan biri de vatandaşlıktır: Aynı aile içinde olsalar bile, bazı Rumların Türk, bazılarının ise Yunan pasaportu taşımaları olağan sayılmaktadır, çünkü hem pratikte hem de bürokratik olarak Rum topluluğu tek bir cemaat olarak görülmektedir. Başka bir deyişle Rumların Türkiye Cumhuriyeti'ndeki statüleri bir azınlık grubu sayılmalarından yola çıkılarak tanınmakta ve yaşamları da uluslararası antlaşmalar ile kabul edilmiş şartlara göre düzenlenmektedir. Bunların başlıcaları 1923'teki Lozan Antlaşması ve Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi ile 1930'da Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan antlaşmalardır. Bu antlaşmalardaki çeşitli maddeler Türkiye'de yaşayan Rumların oturma, çalışma, mülk sahibi olma gibi bazı temel haklarını vatandaşlıklarına bakılmaksızın garanti altına almaktadır.

Ancak bu durum 1960 darbesi sonrası yapılan ilk seçimde tekrar başbakan olan İsmet İnönü'nün kurduğu kabine tarafından alınan bir dizi kararla değiştirilir. 1930 anlaşmalarının tek taraflı feshi ile Rumların Türkiye'deki varlıklarını düzenleyen hukuki zemin ortadan kaldırılmış olur. Böylece bir kısım İstanbullu Rum, uzun zamandır yaşadıkları topraklarda aniden "yabancı" statüsüne geçirilir; önce iş, mülk ve varlık sahibi olmaları, sonra da vatanlarında yaşama hakları ellerinden alınarak zorla sınır dışı edilirler. Sanki İstanbul'u kısa süreliğine ziyaret etmiş turistlermiş gibi bir bavula sığacak kadar eşyadan fazlasını yanlarına almalarına izin verilmez; eşyaları, işleri, okulları, anıları, aileleri, hayatları, şehirleri geride kalır. On binlerce kişiyi kapsayan ve Rum cemaatinin kentlerindeki nüfusunu bir yılda üçte birine kadar düşüren bir süreç olan 1964 Sürgünleri, Rumlar kadar İstanbul'un da yaşadığı en büyük darbelerden biri olarak tarihin acı sayfalarında yerini alır.

* * *

Bu kitabın temelini oluşturan projede yer alan dört kişi, Samim Akgönül, Cengiz Aktar, Elçin Macar ve İlay Romain Örs, uzun süredir azınlıklar hakkında yaptıkları çalışmalar sırasında, diğer birçok konuda olduğu gibi 1964 Sürgünleri ile de ilgili olarak literatürde büyük bir eksiklik olduğunu tespit ederek bir araya geldiler ve neler yapılabileceğini görüştüler. Öncelikle geniş katılımlı bir konferans düzenlenmesi düşünüldü. İstanbul Bilgi Üniversitesi'nin ev sahipliğinde iki tam gün boyunca üç dilde gerçekleşen uluslararası toplantıda 1964 Sürgünleri ilk kez farklı yönleriyle analiz edildi ve tartışıldı. Konferansa paralel olarak iki ayrı etkinlik daha gerçekleştirildi: Babil Derneği tarafından hazırlanan "20 Dolar, 20 Kilo" adlı multimedya sergi Santral Kampüsü bünyesinde bulunan Çağdaş Sanatlar Müzesi'nde bir ay boyunca sergilendi. Ayrıca Fransız Kültür Merkezi'nde konusunu 1964 sırasında sürgün edilen yönetmenin otobiyografik öyküsünden alan ve çok başarılı olmasına rağmen Türkiye'de daha önce gösterime girmemiş olan Tassos Boulmetis'in 2004 yapımı filmi "Bir Tutam Baharat/ Politik Kouzina" gösterildi. Film gösterimi ve sergi açılışı öncesinde düzenlenen paneller de konferansta tartışılan konuların başka düzlemlerde değerlendirilmesine katkıda bulundular. Etkinliklerin sonuncusu ise bundan birkaç ay sonra Atina'da düzenlendi. Organizatörlerin ve İstanbul'daki katılımcıların bir kısmı dışında bizzat 1964 Sürgünlerinin sonucunda Atina'da yaşamalarını sürdüren İstanbullu Rumların tanıklıklarının da yer aldığı bu toplantı ile 50. yılında 1964 Sürgünlerini gündeme getirme çalışmaları tamamlanmış oldu. Aradan geçen beş sene boyunca farklı nedenlerle ertelenmek zorunda kalan bu kitap, sonunda İletişim Yayınları'nın ilgisi ve desteği ile gün yüzüne çıktı.

* * *

İstanbullu Rumlar ve 1964 Sürgünleri adlı derleme dört bölümden oluşuyor. Birinci Bölüm, 1964 Sürgünlerinin ortaya çıkış nedenlerinin ele alındığı "Neden Oldu?" başlığını taşıyor.

İlk olarak Baskın Oran, sürgünlerin gerçekleşmesinden hem önce hem de sonra yaşanan azınlık hakları ihlallerini değerlendiren 1964 olaylarının bir Kıbrıs meselesinden çok bir ulus-devlet prensibi olarak ele alınması gerektiğini gösteriyor. Ardından Alper Kaliber 1964 Sürgünlerini uluslararası ilişkiler teorisi çerçevesinden inceleyerek, dış politikanın ulus kimliği inşası adına nasıl araçsallaştırıldığını gösteriyor. Hukuki düzlemdeki çözümler Rita Ender ve Yorgos Katsanos'un katkılarıyla devam ediyor. Sürgünlerin suç ve ceza bağlamında nasıl konumlandırılabilirliğini sorgulayan Ender'e göre 1964 meselesi, azınlıklarla ilgili devlet uygulamalarının nasıl hukuka aykırı olarak gerçekleştiğine net bir örnek oluşturuyor. Yorgos Katsanos ise Yunan uyrukluların çalışma hakları konusunda yapılan ihlalleri konu alıyor. Emilia Themopoulou ise 1964 Sürgünlerini hazırlayan iktisadi siyaset bağlamını inceleyerek azınlık karşıtı uygulamaların Geç Osmanlı döneminden itibaren geliştiğini gösteriyor. 1964'te yaşananların çok da büyük bir sürpriz olmadığını, sürgünlerin öncülleri olarak görülmesi gereken ilk sınırdışı edilmelerin 1958 yılında İstanbul Helen Birliği'nin lağvedilmesiyle başladığını ise Anna Theodorides'in katkısından öğreniyoruz.

Peki 1964'te tam olarak neler oldu? Bu soruyu İkinci Bölüm'de yer alan makaleler ele alıyor. Konferansta olmayan ama kitaba ekleme şansı bulduğumuz makalesiyle olayların gelişimini ayrıntılarıyla anlatan Alexis Alexandris, hem uzman hem tanık kimliğiyle yaptığı değerli analizleriyle önemli bir katkıda bulunuyor. Benzer bir konumdan yapılan bir başka değerlendirme de Herkül Millas'ın 1964'te ailesinin yaşadıklarından yola çıkarak yazdıklarında bulunuyor. Elçin Macar ile Yorgo Katsanos'un katkısı ise Gökçeada'da olanları irdeleyerek 1964 Sürgünlerinin İstanbul dışında da etkileri olduğunu anımsatıyor. Her ne kadar zamanında yeterince gündeme taşınmamış olsa da, 1964 Sürgünlerinin şimdiye kadar yazılı olarak nasıl aktarıldığı konusu Üçüncü Bölüm'de değerlendiriliyor. Akademik çalışmaları ve bilimsel araştırmaları tarayan Stavros Anestidis'in katkısının ardından basının olayları nasıl ele aldığı

nı öğreniyoruz. Christina Vamvouiri ve Vassilis Messis'in ortak makalesinde Yunan basınının tutumu incelenirken, Emre Can Dağlıoğlu ve Koray Yaşar Türkiye'deki gazete ve dergilerde olayların nasıl aktarılmış olduğu konusuna eleştirel bir bakışla yaklaşıyorlar. Dördüncü Bölüm'de ise İstanbullu Rumların sınırđışı edilmelerinden sonra neler olduğuna göz atıyoruz. Sür-günlerin Atina'da yaşadıklarını önce Emre Metin Bilginer'den, daha sonra Hakan Yücel ve Süheyla Yıldız'ın ortak makalesinden öğreniyoruz. Maria Kazantzidou ve Eleni Ioannidou ise Selanik'teki İstanbullu Rumların da Atina'dakilerle benzer sorunları olduğunu ortaya koyuyorlar. Bu üç katkının gösterdiğini Nikolaos Uzunoglu da doğruluyor ve başkanı olduğu derneğin düzenlediği etkinliklerle İstanbul dışında yaşamak zorunda kalan İstanbullular için yaptıkları çalışmalardan söz ederek, sü-regelen sorunların çözümü için yaptığı önerileri sıralıyor. Sonuç yerine geçmişe bakarak bundan sonra neler olabileceğine dair bir toparlama yapmak için ise, önce Cengiz Aktar Rum-larsız kalan İstanbul'un durumunu "Bir Zamanlar Rumlar Var-dı" diyerek özetliyor, sonra da Samim Akgönül Türk toplumunun konuyu ele alışımı eleştirel bir dille "Biz'e ne Rumlardan?" diye sorarak hem son noktayı koyuyor, hem de bundan sonra açılmasını beklediğimiz tartışmalara retorik bir başlangıç yap-mış oluyor.

* * *

Bu derlemede yer alan seçki ne yazık ki söz konusu çalışma-larda yer almış tüm katılımcıları kapsamıyor. Bazı akademik, lojistik ve özel nedenlerle önceki programlarda buldukları halde bu kitapta olmayan isimleri burada belirtmeyi önemli gö-rüyoruz: Ayhan Aktar, Rıdvan Akar, Aslı Bilge, Babil Derneği, Tassos Boulmetis, Leonidas Chrysanthopoulos, Vangelis Kech-riotis, Niyazi Kızılyürek, L. Papageorgiou, Ceren Sözeri ve La-kis Vingas. Aralarından bir kişiyi özel olarak anmadan geçmek olanaksız: Hem danışma kurulunda yer alarak başından beri 1964 projesine destek veren, hem de konferanstaki sergi açılışında yaptığı konuşmayla katkıda bulunan, Rumlar hakkın-

daki yayınları ile bu konularda çalışan araştırmacılara ışık tutmuş, örnek bir sosyal bilimci ve akademisyen olan sevgili Van gelis Kechriotis'i çok erken yaşta kaybettik. Kendisi aramızda olamasa da, ardında bıraktığı derin etkinin sürdüğünü biliyoruz ve onu özlemle anıyoruz.

Teşekkür etmek istediğimiz kurumların başında projeye mali destek sağlayan Açık Toplum Vakfı bulunuyor. İstanbul Bilgi Üniversitesi ve Fransız Kültür Merkezi mekânsal destek verdiler. Projenin diğer kurumsal ortakları olan Küçük Asya Araştırmaları Merkezi ve İstanbullu Rumların Ekümenik Federasyonu ise değerli katkılarıyla projenin gerçekleşmesini sağladılar. İletişim Yayınları'ndan başta Kerem Ünüvar ve Merve Öztürk olmak üzere tüm ekibe, elinizdeki derlemenin çıkmasında gösterdikleri özen ve emek için minnettarız.

Özel bir not olarak, kendisiyle ilk tanıştığım gün Türkçede yayımlanacak ilk kitabımı ona adayacağıma karar verdiğim, insanlık hocası Dimitri Frangopoulos'u anmak istiyorum. İstanbullu Rum toplumunun nesiller boyunca mihenk taşı olmuş bu değerli insan, Zoğrafyon Lisesi müdürü vasfıyla en önde gelen kişilerinden olduğu cemaatin 1964 gibi büyük travmaları atlatıp varlığını devam ettirebilmesinde çok önemli bir rol oynamıştır. Yakın zamanda kaybettiğimiz sevgili Dimitri hocamızın anısı önünde saygıyla eğiliyorum.

1964 Sürgünleri ile ilgili öykülerini bizimle paylaşan ve onları gündeme taşımamıza rıza gösterip destek veren İstanbullu Rumlar ise bu çalışmanın gerçek sahipleridirler. Bu derlemeyle onların yaşadıklarını biraz da olsa yansıtabildiysek amacımıza yaklaşmış sayılırız. Bu günlerde ne kadar uzak gözüksede de kuşkusuz ümidimiz 1964 Sürgünleri benzeri acıların bir daha tekrarlanmamasını çok daha geniş bir kesimin istemesi ve bu doğrultuda çaba göstermesidir. Kitabın bu yola ışık tutması dileğiyle...

BİRİNCİ BÖLÜM

Neden Oldu?

1964 SÜRGÜNLERİ: KIBRIS MESELESİ Mİ, “PRENSİP” MESELESİ Mİ?

BASKIN ORAN

1964 Sürgünleri konusuna, önce kısa bir teknik bilgi vererek başlamakta yarar var:

16 Mart 1964 tarihinde Türkiye, 30 Ekim 1930'da Yunanistan'la yaptığı “İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Mukavelenamesi”ni¹ tek taraflı olarak feshetti. Bu fesih kararının uygulanmasına antlaşmanın hükümlerine göre altı ay sonra başlanması gerektiği halde,² T.C. hükümeti iki ayrı maddeye dayanarak uygulamayı hemen devreye soktu.³

Bunlardan biri olan Md. 2'ye göre,⁴ “zararlı faaliyet” sürdüren 997 kişi derhal sınır dışı edildi. Ayrıca Fener'den 2 metro-polit vatandaşlıktan çıkarılarak sınır dışı edildi.

1 Bu konuda bkz. Melek Fırat, “2) 30 Ekim 1930 Anlaşmaları”, B. Oran (ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I (1919-1980)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 347-349.

2 Md. 36: “Antlaşma onay tarihinden 1 ay sonra uygulamaya girecek ve süresi 2 yıl olacaktır. Bu tarihten itibaren antlaşma tarafların biri 6 aylık bir süre tanıdıktan sonra anlaşmayı feshetme hakkına sahiptir.”

3 1964 olayı konusunda bkz. Hülya Demir ve Rıdvan Akar, *İstanbul'un Son Sürgünleri, 1964'te Rumların Sınır Dışı Edilmesi*, 3. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994.

4 Md. 2: Taraflardan her biri, gerek kanuni bir hüküm neticesinde, gerek ahlâki ve sihhi güvenlik ve dilencilik hakkındaki kanun ve uygulamalara uygun olarak, gerek devletin iç ve dış güvenliği gerekçesiyle, diğer tarafın tebaasına ülkesinde yerleşmeyi ve oturmayı kişisel tedbirle yasaklamak ve bu tip insanları ülkesinden sınır dışı etmek hakkını saklı tutar.”

Fesih kararını derhal uygulamanın dayandırıldığı Md. 16 ise şu şekildeydi: “Ülke savunması ve genel güvenliği ilgilendiren konularda ithalat ve ihracatta iki ülkenin birbirlerine tanıdıkları ayrıcalıklar kaldırılabilir.”

Uygulamadan mağdur olanların arasında 12.724 Yunan vatandaşı Rum vardı. Bunlar Yunanistan’dan gelmemiş olan İstanbullulardı. İstanbul’u kurmuş, en az üç bin yıldır burada yaşayanların çocuklarıydılar. Sadece uyruklukları Yunan idi.

Toplam 7.603 kişi, ikamet süreleri uzatılmadığı için ülkeyi terke zorlandı. Bunlara sonradan vize de verilmedi. Sadece 1.134 kişinin yaşlılık, hastalık veya eğitim nedenleriyle bir süre daha Türkiye’de kalmalarına izin verildi.

Sürgün kararından, Yunan uyruğu olan Levantenler de etkilendiler. Komşumuz bir Levanten 62 yaşındaydı, 140 yıldır Türkiye’de oturan Venedik kökenli Katolik ailesi 1700’lerde Korfu’ya, Korfu Yunanistan’a devredildikten sonra 1825’te İstanbul’a, 1902’de de İzmir’e yerleşmişti. Sonuç olarak Yunan uyruklu gözüktüğü için sınır dışı edildi.

Bunlar olurken, “Vatandaş Türkçe Konuş” ve “Alışverişi Türk’ten Yap” kampanyaları sürüyordu. “Bu işyerinden alışveriş yapılır” şeklinde hazırlanan pankartlar Müslüman-Türk dükkânlarına asılmıştı. Tophane Et Kesicileri Derneği, 15 ton kadar eti Rum kasaplara satmama kararı aldı.⁵

2 Kasım 1964 günü bir Gizli Kararname çıkarıldı.⁶ Buna tabi olan kişilerin taşınmazları üzerindeki her türlü tapu işlemi durduruldu ve gelirleri bloke edildi (1988’de Turgut Özal tarafından “Davos Ruhü” atmosferi içinde kaldırılacaktır). 2.902 adet gayrimenkule el kondu. Değerleri hakkında tahminler, Türk tarafına göre 200 milyon dolar, Yunan tarafına göre 500 milyon dolar, basına göre de 2 milyar dolar civarındaydı.

1964 Sürgünleri sonucunda yaklaşık 12.000 Yunan vatandaşı Rum ile birlikte, onların yakın akrabası olan 30.000 Türk va-

5 Halil Şimşek, “İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Mukavelenamesi’nin Feshi ve Yunan Uyruklu Rumların Sınırdışı Edilmeleri (1964)”, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/46386>, s. 253.

6 Metni için bkz. B. Oran, “1964 Gizli Kararnamesi” kutusu, B. Oran (ed.), a.g.e., cilt III (2001-2012), s. 612.

tandaşı Rum da ayrıldı. Yanlarında sadece kişisel eşya olarak 20 kiloluk birer valiz ve yasaya göre 200 TL'lik döviz (o günkü kura göre 22,2 dolar) götürmelerine izin verildi.

Bu olayın resmî gerekçesi olarak hep Kıbrıs Sorunu öne sürüldü. Burada, 1964 Sürgünlerinin nedeninin Kıbrıs olayları mı olduğu, yoksa ulus-devletin bir “prensip meselesi” mi olduğu sorusuna cevap arayacağız.

1964'ün hukuksal geçmişi

Türkiye ve Yunanistan arasında 1923 ve 1930 tarihlerinde imzalanmış üç tane ikili antlaşma konumuzla ilgilidir:

1) 30 Ocak 1923'te Lozan'da imzalanan “Türk ve Rum Halklarının Mübadelesi Sözleşmesi”⁷

Burada kural, Rum Ortodoks Türk vatandaşlarının Yunanistan'a, Müslüman Yunan vatandaşlarının da Türkiye'ye zorunlu göçürülmesidir (Md. 1). Bu kuralın istisnası Md. 2'de belirtilmiştir: İstanbul'da oturan Rumlar ve Batı Trakya'da oturan Müslümanlar (“Mübadele... İstanbul'da oturan Rumları ... kapsamayacaktır”). İstanbullu Rum tanımı da aynı maddede *établi* [yerleşik] olarak yapılmıştır (“1912 İstanbul sınırları içine 30.10.1918'den önce yerleşmiş bütün Rumlar, İstanbul Rumu'dur”). Yani mezhep ve uyruk belirtilmemiştir, dolayısıyla her mezhepten ve her uyruktan tüm İstanbul Rumları kalabilmiştir. Bunların bir kısmı Yunan uyrukludur ve 1964'te sınır dışı edilenler bunlardır.

1930 yılında ise, Avrupa'da oluşan ortak güvenlik sorunları ve dünya ekonomik bunalımı nedenleriyle iki ülke arasında bir yakınlaşma olmuş ve toplam 4 antlaşma yapılmıştır. Bunlardan ikisi konumuzla doğrudan ilgilidir.

7 Bu konuda bkz. B. Oran, “Kalanların Öyküsü, 1923 Mübadele Sözleşmesi'nin Birinci ve Özellikle de İkinci Maddelerinin Uygulanmasından Alınacak Dersler”, Renée Hirschon (der.), çev. Müfide Pekin ve Ertuğ Altunay, *Ege'yi Geçerken, 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s. 161-184 (http://baskinoran.com/makale/SBFD_1998_582.pdf).